

ІДЕНТИЧНІСТЬ НА ПЕРЕТИНІ МІЖНАЦІОНАЛЬНИХ ВІДНОСИН (УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ В ПОЛЕМІЦІ З КУЛЬТУРНОЮ КОНЦЕПЦІЄЮ С. ГУРБАНА-ВАЯНСЬКОГО)

Дослідження зосереджене на рефлексії українського питання у представників словацького національного руху наприкінці XIX й на початку XX ст. Українське питання стало частиною сукупності чинників, які відіграли значну роль у зіткненні двох концепцій національного життя. Проти авторитетних постатей національного життя, зосереджених у місті Мартін, виступали представники молодшого покоління, які намагалися прийти з власною програмою розв'язання проблеми становища словацького народу, т. зв. гласисти. Культурна й ідеологічна концепція головного представника національного руху С. Гурбана-Ваянського стала для них утіленням критично сприйнятої традиції. Вона включала й концепцію “слов'янської єдності” та консервативно спрямованого русофільства.

Українське питання поставило під сумнів обґрунтованість цієї концепції, бо показувало напруженість і антагонізм між слов'янськими народами, які ідеологічно налаштоване старше покоління словацького національного руху не брало до уваги. Важливу роль тут відігравали і стимули із чеського середовища, де погляди на форму слов'янської єдності змінювалися впродовж усього XIX ст., і в той же час визвольним зусиллям українців приділялося більше уваги.

Ключові слова: українське питання, словацький національний рух, слов'янська єдність / панславізм, національна ідентичність.

Ivana Taranenkova. Identity at Intersection of Cross-National Relations (Ukrainian Issue in Polemics with Cultural Vision of S. Hurban-Vajansky)

The paper focuses on the ways of interpreting the Ukrainian issue (manifestations of independent Ukrainian national identity) by representatives of the Slovak national movement. At the late 19th and early 20th century this issue became a part of polemics between two opposite strategies of contemporary Slovak culture.

On the one hand, there were prominent figures of the national life whose activities were connected to Martin, contemporary Slovak cultural center. On the other hand, there were representatives of a young generation who proposed their own solutions for improving the Slovak political and cultural situation. The journal “Hlas” provided coverage of their activities. The periodical was launched with the help of Czech politic and philosopher Tomáš Garrigue Masaryk. His ideas influenced the members of the Slovak cultural movement who called themselves ‘hlasisti’. Above all, they were opposed to the cultural and ideological views of Svetozár Hurban Vajanský who was the key figure of Slovak national movement in the last two decades of the 19th century. His vision was deeply influenced by the idea of Slavic unity and conservative rusophilia. Ukrainian issue questioned the legitimacy of the idea of a unified Slavonic world with accepted hegemony of Russia. It revealed contemporary antagonisms between Slavic nations that were ignored by the earlier generations of the Slovak national movement. The impulses from Czech cultural background, where emancipation of Ukrainian nation was discussed with more attention at the end of the 19th century, played a crucial role in this differentiation of the Slovak national life. The main point was the refusal to identify own national identity with a common Slavic one. The key figures of the Czech national movement had an uncertain and critical approach to social and political circumstances of contemporary Russia. In Slovak and Czech context, the reflection of Ukrainian efforts to reach national emancipation gave an opportunity to clarify questions connected to their own national and cultural identity.

Keywords: Ukrainian issue, Slavic unity, Pan-Slavism, national identity.

Українське питання, тобто “рефлексія виявів самоідентифікації жителів української етнічної території, спрямованих на утвердження своєї етнолінгвістичної належності поза межами, установленними тодішніми імперіями” [17, 25], не була впродовж XIX ст. в центрі уваги представників словацького національного життя. Українські літературні чи культурні ініціативи розглядалися позитивно як вияви слов'янства або ж, у контексті монархії Габсбургів, наголошувалося на загрозі спільного ворога (угорський або німецький елементи). Українські теми знайшли своє відображення в контексті відносин із російською та польською культурами: М. Мольнар зазначив, що “власне українська література була в XIX ст. в Словаччині в перекладах майже

невідомою” [11, 9]. Його констатація вказує на те, що українську ідентичність тут упродовж усього періоду не сприймали як специфічну, автономну, а завжди в контексті взаємин із сусідами, попри захоплення словацьких романтиків українським фольклором або їхнє визнання творчості українських письменників.

На зламі XIX і XX ст. українські емансипаційні зусилля стали складовою частиною полеміки, у якій представники молодшого покоління словацької інтелігенції, гласисти, сперечалися з програмою авторитетних постатей словацького національного життя на чолі з письменником і журналістом Светозаром Гурбаном-Ваянським. Діяльність старшого покоління розвивалася в словацькому місті Мартін (т. зв. Мартінський центр) і принаймні в останній третині XIX ст. визначала домінуючу ідейну спрямованість тогочасної культури й політики.

У контексті ідеології, яку вони просували, українське питання було одним із елементів, які порушили функціонування постійних, часто стратегічно сформованих концепцій. Ця доктрина включала й концепцію “слов’янської єдності”. Українська боротьба за самовизначення зробила помітнішою напруженість і антагонізми між слов’янськими народами. Старша генерація словацького національного життя, детермінована ідеологією панславізму й русофільства, цю боротьбу не помічала або ж розуміла її як прикре, але тимчасове явище. Українська національно-емансипаційна діяльність захитала ідею про цілісне неподільне “слов’янство”, на чолі якого Росія виступає як геополітично найпотужніша слов’янська нація; у словацькій культурі ця ідея була повністю впроваджена в другій половині XIX ст.

Уже М. Мольнар зауважив [11, 6], що значні імпульси для обговорення української культури, а також становища української нації в тодішніх державах, приходили здебільшого із чеського середовища. Від словацького воно на цей час відрізнялося досить великим скептицизмом щодо приєднання своєї національної ідентичності до слов’янської, а також часто критично ставилося до царської Росії. Представники чеського національного відродження, наприклад, Йозеф Юнгман, Павел Йозеф Шафарик і Ян Коллар (двоє останніх за походженням словаки, які відігравали значну роль також у формуванні словацького національного руху), спочатку підтримували ідею слов’янської єдності. Вони були інспіровані думками Йоганна Готфріда Гердера про місію слов’ян в історії, і їх мотивувала необхідність висувати свої національно-емансипаційні вимоги до ідеї “великої слов’янської нації”.

Чеський літературознавець В. Мацура розглядає процеси чеського національного відродження й показує, що “слов’янський атрибут” мав стверджувати специфіку і значущість чеської ідентичності стосовно до “конкурентних” національних проектів (яким був німецький) і щодо Європи, яка, хоча й перебувала на вищому культурному рівні, але свою історичну роль уже відіграла: “Слов’янський світ представлений як ціннісно відмінний, але в той же час і як світ традиційних європейських цінностей, які він “також має”, що більше – утілює їх у більш автентичний спосіб, всупереч тому, що Європа від них поки віддалилася” [9, 299]. Повною мірою сказане стосувалося і словацького національного відродження цього періоду.

Поступово, однак, замість ідеї слов’янської єдності в чеському національному русі виникла інша думка, яка підтримувала ідею ствердження слов’янських народів у рамках Габсбурзької монархії (ця теза стала ядром концепції т. зв. австрославізму). Це також відчувалося на Слов’янському конгресі у Празі 1848 р. Чеський історик Ї. Рак назвав польське повстання проти російського правління 1830 р. вирішальним пунктом для переосмислення концепції, яка віддавала привілейовану роль царській Росії як провідній державі. Безумовно,

ознайомлення з реальною російською ситуацією також мало свій вплив [14, 120 – 121]. У цьому контексті важлива стаття чеського письменника Карла Гавлічека Боровського “Slovan a Čech” [“Слов’янин і чех”], де на підставі власних спостережень під час подорожі до Росії він написав: “Просто сповнений народної гордості скажу: я почувуюся чехом, але ніколи слов’янином” [6, 81].

І. Рак підсумовує, що критичний погляд на візію всього слов’янства, яке очолює Росія, у ХІХ ст. – принаймні від проголошення Гавлічека – репрезентував чіткий ідейний потік, присутній у чеському національному русі, хоча панславистський рух у суспільному житті ще був поширений: “У цих словах [Гавлічека. – І. Т.] виразно висловлено визнання чеської ідентичності, що не потребує подальшої підтримки. Слов’янська свідомість не зникла із чеського мислення й у другій половині століття, іноді в політично напружених моментах вона виринала на поверхню з більшою чи меншою інтенсивністю <...>, але вона вже ніколи не була справжнім знаком ідентифікації” [15, 7–8].

Чеське оточення завдяки австрославізму забезпечило альтернативне розв’язання проблеми культурного й політичного становища слов’янських народів, принаймні тих, що перебували в монархії Габсбургів, більш критично сприймало вияви впливу російської владної експансії стосовно інших слов’янських народів. Представники чеської інтелігенції були здатні, крім русофільських, брати до уваги й інші концепції слов’янської єдності. Це, зрештою, стало очевидним і в дискусіях про становище української нації на зламі століть або ж на початку ХХ ст., коли її емансипаційні прагнення посилювалися і до них були залучені представники молодшого покоління словацької інтелігенції.

Водночас в офіційній лінії словацького національного руху упродовж ХІХ ст. переважало орієнтоване на царську Росію бачення слов’янської єдності, отже, панславізм. Впливала на це сугестивна творчість Яна Коллара, виразно присутня в ініціативах національного відродження, які переважно пов’язані з постаттю Людовіта Штура та його однодумцями. Однак, як указує словацький філософ Тібор Піхлер, концепція слов’янської єдності Коллара не ставила культуру слов’янських народів у “культурно-цивілізаційне” протистояння Заходу [12, 16]. Ця ідея у словацькому культурному середовищі з’явилася тільки в середині ХІХ ст. завдяки ідеям Л. Штура.

До революційних 1848 – 1849 р. Л. Штур як центральна постать словацької культури та політики розглядав кілька альтернатив для реалізації словацької ідентичності – у контексті австрославізму, чехословацької єдності, а деякий час також у контексті угорської державності. Однак після 1849 р. очікування словацької національної еліти, що віденський двір оцінить їхню підтримку в боротьбі проти угорських революціонерів, не здійснилося. Розчарований післяреволюційним політичним станом, Л. Штур вирішив: потрібно, щоб усі слов’янські народи об’єдналися під керівництвом Росії, і в такий спосіб дістали змогу цивілізаційно подолати занепад Заходу. Ця його позиція відбита у праці “Слов’янство і світ майбутнього”, яку він написав німецькою мовою і яка 1867 р. була опублікована російською мовою (словацькою вийшла друком лише 1993 р.).

Після австро-угорської угоди, коли умови для розвитку словацького національного життя внаслідок дедалі інтенсивнішої мадяризації 1867 р. погіршилися, консервативно орієнтоване русофільство в словацькому народному житті зміцнило позиції. Альтернативні погляди на роль Росії в тимчасовій геополітичній ситуації, наприклад, із боку опонента Штура, Штефана Лаунера, які він виклав у праці “Povaha Slovanstva” (“Про природу слов’ян”) (1847), тривалий час залишилися маргіналізованими. У 1880-х

та 1890-х роках ідея панславізму стала невіддільною частиною захисної словацької суспільної поведінки – представники гнобленого національного руху вирішили на знак протесту проти дій угорських урядових кіл не брати участь у тогочасній політичній боротьбі.

С. Г. Ваянський не лише був письменником, літературним критиком і публіцистом, а й відігравав значну роль як ідеолог словацького національного життя. Він був обізнаний із працею Штура “Слов’янство і світ майбутнього”, але для своєї концепції, яка втілилася у форму культурного й політичного русофільського месіанізму, надміру почерпнув також із тогочасних слов’янофільських російських джерел. У поезії, а також і в публіцистиці він неодноразово висловлював думку про те, що позиція словацького народу зміниться внаслідок історичної катастрофи, коли слов’яни об’єднаються під культурним та поступово й політичним керівництвом Росії. Можна констатувати, що в нього, як і в Яна Коллара, спостерігаємо ідею, реалізовану у формі “фантастично сприйманої біологічно зумовленої слов’янської єдності”, як це ставлення Я. Коллара назвав Ї. Рак [15, 8].

Цей тип фаталізму в поєднанні з вірою в месіанську роль Росії, властивий малим, отже, неісторичним слов’янським народам, присутній у другій половині XIX ст. й в українському контексті. На спільне підґрунтя москвофільства й наведених тенденцій (у зв’язку із ситуацією в галицькій Україні) звернув увагу український соціолог, публіцист і політик Ольгерд-Іполит Бочковський у брошурі “Україна а ukrajinská otázka” (“Україна та українське питання”) (1915), де рішуче пропагував українські національно-емансипаційні прагнення в чеському контексті вже з першого десятиліття XX ст.: “<...> москвофільство в українців є явищем абсолютно аналогічним до “русифільства”, яке так сильно виявилось в усіх малих слов’янських народів на початку їхнього відродження. Українське москвофільство, подібно до слов’янського русофільства, було викликане тими ж самими причинами: усвідомленням власної слабкості, недовірою до власних сил, ідеалізацією політичної могутності “старшого брата” – Росії – та надією в його захист” [4, 28].

Навіть у роздумах Ваянського про розв’язання ситуації порівняно молодого й малого словацького народу залишається центральним мотив, що нація може здійснити свою історичну місію тільки в тому випадку, якщо приєднається до більшого культурного й великодержавного блоку, з яким вона має спільне слов’янське походження – тобто до Росії: “Ми зробили щось велике, хоч інертне, пасивне. Ми зберегли себе чистими, моторними, духовно самобутніми, ми зберегли себе як народ незмішаний, і, якщо десь була би якась домішка, ми б її перетравили й переварили в нашому великому слов’янському животі на нашу власну кров і м’ясо <...> ми почали знищувати штучні дамби великими культурними географічними та діалектними думками про ідею єдиного слов’янського типу. <...> Якщо Бог дасть нам дозвіл на це, то ми, слов’яни, станемо творцями й вирощувальниками чогось нового, власного в літературі й мистецтві, як належить для окремого культурного типу, і до нас у школу ходитимуть народи” [24, 1].

Процес, який у кінцевому підсумку приводить до відкинення культурної самостійності, С. Г. Ваянський вважає природним і необхідним. На його думку, так наповнюється історичне існування словаків: “Так народ буде піднесений, викристалізується в особистість блискучу й не загине без сліду в історії людства” [24, 1].

Ці ідеї знаходять свій вияв й у поезії Ваянського: уже в його дебютному вірші “Tatry a more” (“Татри і море”), опублікованому 1879 р., але датованому 1880 р., у вірші “Pod ľadom” (“Під кригою”), він проголошує, що індивідуальні зусилля

націй знаходять утілення лише під керівництвом “центрального Сонця”, тобто Росії:

A keď chceš, starý, počuť pravdu vcelku,
nuž vedz, ani Váh, ani tá Vltava
nespojí duchom detvu Slávy veľkú,
ani Belehrad, Krakov a Varšava!
Dočasne, starý, všetky naše diela,
jak pilné práce pilných školských detí,
jako tie kvety, nimiž jablň biela,
jako ten predsvit, pred zorou čo svieti,
plody sa zjavia, svetlo zblčí jasne,
až keď centrálné slnko vyjde krásne! [23, 178]

У концепції Ваянського словацька культура – частина більшої, слов'янської, самодостатнього культурного типу, протилежного до західної культури. Уже на початку 1880-х років, на самому початку своєї діяльності він явно відмежовується від модерної західноєвропейської культурної парадигми на користь “ідеалізму, проникнутого християнством”: “Вольтера все ще ми вважаємо тим, хто не знає Бога, так, атеїстом, і зневажаємо його золізмом, консеквенцією зоїльського напрямку. Ми не хочемо дійти того, чого дійшов основами гебартизму чеський поет, який так зухвало безцеремонний, що кладе в одну лінію хрест і шибеницю й зітхає так, щоб обидва вони чим скоріше загинули. Цим ученням вони ганьблять хрест, але, водночас, вони виховують шибеників. Хрест, під тінню якого слов'янство перенесло ціле море болю, і якого піднесення до бані Софійського собору в Цареграді відзначить остаточну перемогу стомільйонного народу...” [20, 284].

Це уривок із рецензії Ваянського на одну з перших систематичних словацьких літературно-історіографічних студій, на працю “Literatúra na Slovensku” („Література в Словаччині”) (1881) критика чеського походження Ярослава Влчека, колеги його ж покоління, з яким вони презентували нову програму письменства в тогочасному контексті. Виразно відчувається засудження Ваянським модерністських тенденцій у тогдішній чеській культурі, які він уважав виявом “зіпсованого Заходу”.

Безкомпромісна вимога єдності слов'янських народів разом із переконанням у претензіях Росії, що їх не можна було піддати сумніву, визначили погляди Ваянського щодо ініціатив, які ускладнювали ці витоки або приходили з іншими ідеями відносин між слов'янськими народами. Він розумів їх як зраду слов'янського принципу, згубне відчуження та тлумачив їх як наслідок інфільтрації “чужих”, неслов'янських елементів (німецького, єврейського тощо). Це стосувалося не тільки ситуації в тогочасній чеській культурі, а й виявів українського емансипаційного руху.

Симптоматична у зв'язку з вищесказаним його оцінка творчості Т. Шевченка, про якого написав із нагоди роковин смерті митця. Визнаючи його великим поетом, він усвідомлює ставлення Шевченка до “ближчої вітчизни”, як він називає Україну, але відкидає той факт, що він міг би брати участь в українських емансипаційних зусиллях: “Але ця любов ніколи не була пов'язана у нього, ні в його талановитих співвітчизників, в Гоголя, Костомарова, Котляревського, Квітки-Основ'яненка, з ідеєю зради спільної загальноросійської батьківщини; навпаки, у політичних і культурних союзах із нею вони бачили єдину можливість урятувати російську національність у Малоросії від напливу вбивць” [22, 3].

Слід звернути увагу на певний парадокс позиції Ваянського; адже в контексті тогочасних чехо-словацьких відносин він, навпаки, виступав проти ідеї чехословацької взаємності й наголошував на автономії словацької культури та національної ідентичності. Національний проект Л. Штура, відправною точкою якого була відмова від чеської мови й кодифікація літературної словацької мови, чеські представники національного відродження або ж прихильники ідеї чехо-словацької єдності, як Я. Коллар, піддали критиці і звинуватили у “штучному неприродному” сецесіонізмі: “Мовне відокремлення чеської і словацької літератури, яке остаточно відбулося в сорокових роках минулого століття, викликало, звичайно, на словацькій емансипаційній стороні необхідність наголошувати на моментах різниць – із фонологічних, лексичних відмінностей починаючи й великими узагальнювальними або міфологізаційними концепціями національної специфіки закінчуючи. Аналогічно й чеський погляд – зрозуміло *ex-post*, коли, фактично, уже було зайвим аргументаційно підтримувати тезу про необхідність чехословацької єдності – залюбки знаходив у т. зв. “штурівській схизмі” (у кодифікації літературної словацької мови Л. Штура з 1843 р. представники чеської національної інтелігенції вбачали культурне й фактично також національне відокремлення, яке в кінцевому рахунку послаблювало обидва народи. – *І. Т.*) початок пізнішої словацької культурної своєрідності, або навіть, – із більш-менш прихованим докором – ненормальності” [10, 201]. Частина чеської інтелектуальної громадськості навіть і пізніше, упродовж XIX ст., у різних випадках усе ще поверталася до проблеми легітимності словацької мовної, фактично культурної емансипації, яка заперечувала концепцію Й. Юнгмана про чехословацьку єдність. Однак по суті вона була джерелом ідентичності новочасної словацької культури, тому словацька сторона мусила виправдовувати її в різних випадках.

У статті про працю Я. Влчека “*Dejiny slovenskej literatúry*” (“історія словацької літератури”) (1889), яка поглиблює оригінальну студію автора, Ваянський захищає емансипаційний учинок Штура стосовно чеської культури, але завзято заперечує будь-яку аналогію з українським питанням: “Автор має велику заслугу в тому, що у своїй праці суворою логікою, незаперечними доказами довів, що словацька мова не була встановлена результатом запровадження будь-якої доктрини, політики, примхи або капризу, лоскотливості незадоволених кар’єристів – вибачте – це слово починає здобувати цивільне право в нашому житті – або невгамовності незрілих молодиків, або, в кінцевому рахунку, наслідком якогось сепаратистського духу, який виник, наприклад, у хохломанії. Це останнє вже зовсім ні...” [20, 3]. Водночас, однак, на аналогію словацького і українського національного рухів у контексті цього періоду посилався, й, за деякими даними, згадував це й Томаш Гарріг Масарик [див.: 5].

Зрозуміло, полеміки переростали до інвектив із боку С. Ваянського щодо дедалі потужніших українських зусиль, спрямованих на самовизначення наприкінці XIX – на початку XX ст. Це відбувалося в той час, коли в словацькій культурі знаходило своє місце й покоління т. зв. гласистів, об’єднаних навколо щомісячного журналу “*hlas*” (“Голос”), який виник 1898 р. за ініціативи Т. Масарика. Його членів об’єднував досвід навчання в Празі, де вони отримали багато інтелектуальних імпульсів, а також і можливість позбутися ідеологічних стереотипів, що запанували у словацькому середовищі. Вони прийшли з програмним критичним ставленням до словацької традиції та безпосередньо атакували культурну концепцію Ваянського, яка спиралася на панславізм або ж русофільство. Зрештою, у першому номері журналу “*Hlas*” вияви цих ідеологічних схем у поезії Ваянського піддав критиці і його колишній союзник Ярослав Влчек. Він звернув увагу на апокаліптичність, ілюзорність уявлень

публіциста про можливу зміну у становищі словаків і зазначив, що ці думки не спираються на “внутрішнє відродження народу своєю силою” [2, 9].

Гласисти замість візії слов'янської єдності проповідували ідею “культурної єдності чехословацького народу” [19, 6]. Так само, як і Ваянський, вони бачили можливості правозастосування малого й молодого народу в тогочасній геополітичній ситуації у спілці зі спорідненою культурою. Однак реальність вони розглядали прагматично (інспіровані концепцією реалізму Масарика) і відкидали фантастичні візії без підтримки в безпосередньо даній емпіричній дійсності.

Ваянський різко відкинув ці ініціативи, побачивши в них загрозу національній єдності. Він нападав не тільки на окремих представників руху гласистів, а й на Т. Масарика, уважаючи останнього призвідником того, що інтерпретував як національний розкол (проти опонентів, зрештою, спрямований його роман “Kotlín” (“Котлін”) 1901 р.). Його закиди були спрямовані також на засоби масової інформації, тобто на простір, який приносив інші, протилежні і критичні погляди не лише на словацьке національне життя, а й на відносини між слов'янськими народами. Ішлося не тільки про журнал “Hlas” або чеський щомісячний журнал “Čas” (“Час”), заснований 1896 р., який із 1900 р. став політичним органом Партії реалістів Масарика, або словацьку газету “Slovenský denník” (“Словацький щоденник”), яку видавав Мілан Годжа в Будапешті. Новий ракурс проблеми презентував також щомісячний журнал “Slovanský přehled” (“Слов'янський огляд”), який із моменту його виникнення 1899 р. намагався подавати об'єктивний і різноманітний погляд на життя слов'янських народів. Його засновник Адольф Черний демонстрував у вступі до першого номера свій намір правдиво інформувати про справжні умови окремих слов'янських народів: “Ми переконані, що слов'янська взаємність, побудована на справжньому взаємному пізнанні, буде міцнішою спорудою, ніж якщо б вона спиралася на голе туманне марення без будь-яких підстав” [16, 1]. Складникам цього об'єктивного й фактично реалістичного підходу, що мав лягти в основу нової концепції слов'янства, були не лише внески словацьких авторів молодого покоління, котрі тверезо сприймали “домашні” обставини у краї, чи публікація критичних поглядів на Росію, а також інформативні або аналітичні статті про українську ситуацію в Росії та Габсбурзькій монархії, про політичну та культурну діяльність українців.

Уже в перший рік появи журналу “Slovanský přehled”, наприклад, під назвами “Literatura ukrajinsko-ruská (maloruská)” (“Література українсько-руська (малоруська)”) і “Literatura ukrajinsko-rusinská” (“Література українсько-русинська”) публікується серія статей І. Франка про українську літературу. Тут він реагує, зокрема, також на закиди (подібні до тих, що супроводили свого часу створення незалежної словацької літератури), ніби українська – “малоруська” література належить до “загальноросійської”: “Виходячи із становища державного, національного або й релігійного, він [опір. – І. Т.] або взагалі декретує, що ніякої українсько-руської літератури немає, а є тільки жменька фантастів-письменників (що при добрій волі можна було б сказати про кожную іншу, відносно меншу літературу); або хоч визнає її існування, але вбачає в ній тільки якийсь дочасний патологічний прояв, котрий мусить з часом минутися; або, нарешті, в найліпшій разі не визнає за нею тривалого майбутнього і пророкує, що з розширенням свідомості і освіти в широких верствах малоруського народу потреба у власне малоруській літературі зникне, а українсько-руський духовний струмінь зіллється із всеруським, доповнить велику, могутню гармонію всеруської нації. <...> чи багато правди в тому, що нова українсько-руська література є штучним витвором, насадженим з чужини,

якоюсь негацією єдності, що буцімто існувала ще перед 1798 роком, що вона є, так би мовити, прокрустовим ложем, на якому має бути обкраяна велика, тисячолітня всеруська цивілізація, яка існувала аж до часів Котляревського? Гадаю, що безсторонній науковий погляд на минуле південної Русі дасть найліпшу відповідь на ці питання” [8, 54] (цит. за: [1, 75 – 76]).

“Slovanský přehled”, який став знаковим джерелом інформації про слов’янські народи для словаків, на своїх сторінках регулярно писав також і про антиукраїнську кампанію з боку росіян і поляків, так само подавав протилежні погляди російської преси, показуючи, що він не думає піддатися ілюзіям про мирне співжиття слов’янських народів. Часопис навіть не плекав уявлення про Росію як про гаранта вільного існування слов’янства. Редакційну колегію через таку позицію звинувачували в паплюженні російського народу й руйнуванні слов’янської єдності.

Одну з полемік, яка також викликала резонанс у словацькому середовищі, “Slovanský přehled” провадив 1904 р. з редакцією журналу “Slavjanský věk” (“Слов’янський вік”). Цей часопис видавав у Відні Дмитро Вергун, русофільськи орієнтований письменник походженням із Галичини (редакція журналу “Slovanský přehled” подала його прізвище як “Вергун”). Вергун атакував “Slovanský přehled” (Slavjanský věk. – 1904. – № 70) за його нібито антиросійські позиції й підтримку “малоросів”. Від імені редакції журналу “Slovanský přehled” йому відповіли Войтех Прах, автор статті, що викликала реакцію, і видавець Адольф Черний.

В. Прах пише: “І, нарешті, чому я підтримую “малоросів”. Тому, що я вивчав слов’янську філологію й тому, що мені дуже подобається діяльність українських угруповань у Галичині й на Буковині. Вони, усупереч несприятливим умовам, зробили в тисячі разів більше для свого народу, ніж усі російські міністри для російських мужиків. Якби такі працівники отримали вільне поле для роботи на півдні Росії, ми замість 15 мільйонів неписьменних людей у віці двадцяти років мали б там принаймні такий самий мільйон добре освічених людей, і що є особливо важливим, мали людей, котрі довіряють інтелігенції” [13, 191]. А. Черний тут знову вказує на необхідність формувати слов’янську єдність на “фундаменті справжнього взаємного пізнання” [13, 192]. Він також порушує українське питання, коли виступає проти жорстоких утисків “малоруської” культури: “<...> ми дивимося на речі, якими вони є насправді, і виступаємо проти насильства, яке здійснюється проти малоросів” [13, 192].

Йозеф Шкультетий, близький соратник Ваянського, літературний критик, публіцист і мовознавець, про полеміку між редакціями журналу “Slavjanský věk” і “Slovanský přehled” повідомляв у журналі “Slovenské pohľady” (“Словацькі погляди”), де багато років працював редактором [18, 70–75]. У своїй статті він погоджується з Вергуном і повторює його застереження щодо роботи редакції журналу “Slovanský přehled”. Шкультетий вважає правильною думку, що критичне ставлення редакції журналу “Slovanský přehled” стосовно Росії є звинуваченням на адресу власного народу. У зв’язку з повідомленням про становище українців він обурений, що журнал серед гнобителів “малоросів” називає й Росію. Аргументи на користь автономії української нації ставить під сумнів і називає їх антислов’янськими. Водночас показує вигоди належності до великого суб’єкта.

Сам С. Ваянський, хоча публічно не брав участь у згаданому диспуті щодо журналу “Slovanský přehled”, висловився 1904 р. дуже неприхильно на сторінках газети “Národné noviny” (“Народна газета”). Він назвав видавця журналу зрадником [див.: 25, 3]. Спричинилися до цього і статті представників молодшого покоління, які регулярно публікувалися в журналі й відображали

критичне ставлення до тогочасного національного життя. Ініціативи молодшого покоління, яке було в опозиції, діяльність Масарика, прозахідна орієнтація в контексті чеської культури, критика російської офіційної політики, голоси, що підтримували емансипаційні зусилля українців у ставленні до Росії, – усі ці наведені факти для С. Ваянського поступово злилися в одне. Він не міг розуміти їх інакше як цілеспрямовану кампанію, заохочену ворожими силами, зляканий вияв розпаду національної та слов'янської єдності, який руйнує традиції та загрожує майбутньому словаків і згодом слов'ян. Про це ясно свідчить і риторика його листів, які він адресував у той час не тільки своїм близьким, а й відомим діячам чеської культури. Наприклад, у листі до чеського письменника Йосефа Голечека від 13 березня 1912 р. він роздратовано пише: “Ви, узагалі, підтримуєте в нас лише журналістський бруд, дилетантську писанину, ренегатів слов'янської ідеї, зрадників великого російського народу, тих, які гірше пишуть про Росію, ніж уїдливі жид із “Neue Freie Presse” (Богд. Павлу)!! <...> Тепер ви підтримуєте полонофілів (непристойний Фр. Говорка), українофілів, мазепістів та інші паростки нашого нещасливого племені!! Чи це є “новослов'янство?” [9, 316].

Аргументи т. зв. мартінського центру, основи якого репрезентувала національна, ідеологічна й культурна модель Ваянського, що її він догматично застосовував незалежно від реальних обставин, у перші десятиліття ХХ ст. виявилися непридатними. Під впливом роботи та діяльності Т. Масарика молодше покоління словацької інтелігенції вже сформулювало власні відповіді на проблеми словацького національного життя. Їхня позиція прикметна більшою відкритістю до тих явищ дійсності в національному та наднаціональному контексті, від яких представники старшого покоління відмовлялися.

Британський професор Ендрю Вілсон у праці “The Ukrainians: Unexpected Nation” (“Українці: несподівана нація”) (2000) указує на рефлексію української емансипаційної боротьби іншими народами, які одночасно прийшли з власними національними проектами. Посередництвом української теми окремі культури, які її порушували – російська, польська, чеська, були змушені вирішувати питання про власну ідентичність, бо, як зауважив словенський літературознавець Владімір Біті, “лише контакт із Іншим дає суб'єктові можливість визначити себе як суб'єкт” [3, 401]. Це стосується і словацької культури кінця ХІХ – початку ХХ ст., яка, подібно до української, ділиться своєю історією з іншими народами, визначаючи свою ідентичність на перетині відносин.

ЛІТЕРАТУРА

1. Франко І. Українсько-руська (малоруська) література // Франко І. Збір. тв.: У 50 т. – Київ: Наук. думка, 1984. – Т. 41. – С. 74-100.
2. [Vlček J.] Beseda literárna // Hlas. – 1898. – Č. 1. – S. 9 – 12. – Підпис: k.
3. Biti V. V mene celkom iného // Slovenská literatúra. – 2003. – Č. 5. – S. 396 – 402.
4. Boczkowski H. Ukrajina a ukrajinská otázka. – Praha: Nákladem Svazu pro osvobození Ukrajiny, 1913. – 59 s.
5. Boczkowski H. Rusko-ukrajinský poměr a československé sjednocení // Slovanský přehled. – 1934. – Č. 1. – S. 4 – 8; Č. 2-3. – S. 42 – 49.
6. Borovský K. H. Slovan a Čech // Dílo. – Praha: Československý spisovatel 1986. – S. 55 – 81.
7. Franko I. Literatura ukrajinsko-rusinská // Slovanský přehled. – 1899. – S. 293 – 302; S. 385 – 390.
8. Franko I. Literatura ukrajinsko-ruská (maloruská) // Slovanský přehled. – 1899. – S. 52 – 56; S. 103 – 110.
9. Korešpondencia S. H. Vajanského II. (Výber z listov 1890 – 1916). / Petrus P., ed. – Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1972. – 608 s.
10. Macura V. Znamení zrodu a české sny. – Praha: Academia, 2015. – 666 s.
11. Molnár M. K slovensko-ukrajinským vzťahom do roku 1945. – Martin: Matica slovenská, 1970. – 41 s.
12. Pichler T. Národovci a občania. O slovenskom politickom myslení v 19. storočí. – Bratislava: Veda – vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1998. – 131 s.
13. Prach V., Černý A. Odpověď p. Dru Verhunovi, redaktorovi a vydavateli Slavjanského Věku ve Vídni // Slovanský přehled. – 1904. – S. 190 – 192.

